

ПРАВАТА НА ПОСТРАДАЛИЯ В ДОСЪДЕБНОТО ПРОИЗВОДСТВО

Васил Петров¹

I. ВЪВОДНИ ДУМИ

Конституцията на Република България² още в своя преамбюл определя страната като правова държава. Един от основните белези, който следва да потвърди това е наличието на справедливо правораздаване. Съгласно основния закон съдебната власт защитава правата и законните интереси на гражданите (чл. 117 КРБ), а правосъдието се осъществява в името на народа (чл. 118 КРБ).

На плоскостта на наказателния процес често на преден план се извеждат правата на обвиняемия, съотв. подсъдимия. Настоящото съчинение ще се опита да обърне внимание на процесуалните права на пострадалия и установените процесуални средствата за тяхното осъществяване, като не по-маловажен фактор за осъществяване на справедливо правораздаване.

II. ПОНЯТИЕТО «ПОСТРАДАЛ»

Пострадалият е лицето, което е претърпяло имуществени или неимуществени вреди³ от престъплението, като при смърт на лицето това право преминава върху неговите наследници (чл. 74, ал. 1 и 2 НПК). Именно осигуряването на защита от престъпни посегателства срещу Република България, срещу живота, свободата, честта, правата и законните интереси на гражданите, както и срещу правата и законните интереси на юридическите лица е основна задача на действащия Наказателно-процесуален кодекс⁴.

НПК от 2006 г. за пръв път в своята част I – Общи правила отделя специална глава – Осма на правното положение на пострадалия в наказателното производство.

---

¹ Юрист, Дипломант на Юридическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, Випуск 2014 г.

² ДВ, бр. 56 от 13.07.1991 г. с изм. и доп.

³ Без да е необходима те да са непременно част от състава на престъплението – Решение № 30 на ВКС, II н.о. по н.д. № 2150 от 2012 г. Същото становище се поддържа и в Чинова, М., Новите положения на досъдебното производство по НПК, С., 2007 г., с.52.

⁴ ДВ бр. 86 от 28.10.2005 г. с изм. и доп.

В своя първи раздел тя дава легално определение на понятието пострадал и в новата редакция на чл. 75⁵ посочва правата му в досъдебното производство⁶. По този начин на пострадалия е гарантирано качеството на субект в досъдебното производство по дела от общ характер, за да упражнява важни свои права или да има повереник.

В доктрината съществува спор досежно възможността юридическо лице да е пострадал от престъпление. Настоящото съчинение се придържа към по-често срещаното разбиране в теорията и практиката, че пострадал в досъдебното производство би могло да бъде само физическо лице. Аргументите се извеждат от възможността за нанасяне на неимуществени вреди, както и фактът, че законодателят е предвидил наследяване на правата на пострадалия – институти характерни единствено за физическите лица. Също в разпоредбите на чл. 213, ал. 1 и чл. 243, ал. 3 от НПК законодателят изброява поотделно пострадалия и ощетеното юридическо лице.

III. ПРАВА НА ПОСТРАДАЛИЯ В ДОСЪДЕБНОТО ПРОИЗВОДСТВО

Осигуряването на необходимите процесуални средства за защита на правата и законните интереси на пострадалия е елемент от правото на защита, като основен принцип на наказателния процес – чл. 15, ал. 4 от НПК.

Необходимо условие за възникване на правата на пострадалия е той да е поискал изрично да участва в досъдебното производство и да е посочил адрес за призоваване в страната – ал. 3 на чл. 75 от НПК. За да го направи той очевидно следва да е знаел за воденето на такова, поради което алинея втора на същия текст задължава органа, който образува досъдебното производство да уведоми незабавно пострадалия. Известно недоумение буди изискването на въпросната втора алинея пострадалият да е посочил адрес за призоваване в страната. Напълно мислима е хипотезата пострадалият въобще да не е наясно с извършвани действия преди образуването на досъдебното производство, т.е. не би могъл да има и възможността да посочи адрес за призоваване. Следователно тук се крие известен риск при недобросъвестност на държавните органи пострадалият да не успее да упражни правата си. Неслучайно на първо място в изброяването на алинея първа на чл. 75 от НПК е посочено **правото на пострадалия да бъде уведомен за правата си в наказателното производство.**

---

⁵ ДВ, бр. 109 от 2008 г.

⁶ В своята предишна редакция разпоредбата посочва правата, които пострадалият има, освен тези, които придобива в съдебното производство като частен обвинител, частен тъжител или граждански ищец.

То следва да бъде изведено пред скоби и вменено на разследващите органи като действие извършвано служебно от тях, въпреки че от едно твърде буквалното системно тълкуване на разпоредбата на чл. 75 би могъл да се направи изводът, че за него също е необходимо изрично желание от пострадалия. В тази посока е и нормата на чл. 6, ал. 1, т. 4 от Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления⁷, която задължава органите на Министерството на вътрешните работи да уведомяват пострадалите за правата им в наказателния процес и възможностите за участието им в него. Като това следва да се извърши писмено или устно на език, който пострадалите разбират и да се изготви протокол, който се регистрира в деловодството на съответния орган – ал. 2 и 3. Разбира се, в необходимостта от изрично желание на пострадалия за участие има голяма доза разум. Евентуално задължение на разследващия орган да информира пострадалия за всяко действие по разследването или да го призовава за извършването им⁸ би утежило и формализирало излишно процеса. Още повече *Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на съвета от 25 октомври 2012 година за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления и за замяна на Рамково решение 2001/220/ПВР на Съвета*⁹ в своя чл. 6 повелява компетентният орган да се съобразява с желанието на жертвите¹⁰ да получават или да не получават информация, а също и да дадат на жертвата възможност да промени желанието си във всеки един момент.

Да получи защита за своята сигурност и тази на близките си е следващото право закрепено в алинея 1 на чл. 75 от НПК. За постигането му в действащото право съществуват няколко механизма. Чрез налагане на мярката за процесуална принуда на обвиняемия – забрана за доближаване до пострадалия (чл. 67 НПК) се забранява на обвиняемия да доближава непосредствено пострадалия.

---

⁷ ДВ, бр.105 от 22 Декември 2006 г., с изм. и доп. Законът предоставя допълнителни гаранции за осъществяване правата на граждани пострадали от престъпления изчерпателно изброени в чл. 3, ал. 3 от същия закон.

⁸ Още повече негово евентуално задължително присъствие на извършването им – напр. предявяване на разследването.

⁹ Официален вестник на Европейския съюз, OBL 315/57 от 14.11.2012 г. Директивата има срок за транспониране до 16 ноември 2015 г.

¹⁰ Директивата борави с понятието „жертва” дефинирано в нейния чл. 2, т. б. а), покриващо смислово даденото в чл. 74 от НПК.

Мярката се взима по предложение на прокурора със съгласието на пострадалия или по искане на пострадалия, като съответният първоинстанционен съд разглежда искането незабавно в открито заседание и се произнася с определение, което е окончателно.

Забраната отпада след приключване на делото с влязла в сила присъда или когато производството бъде прекратено на друго основание. На пострадалия е дадена възможността по всяко време да поиска от съда отмяна на забраната.

За да се ползва от защитата по чл. 123 от НПК пострадалият следва да даде свидетелски показания, от които да са налице достатъчно основания да се предполага, че е възникнала или може да възникне реална опасност за живота или здравето на свидетеля, на неговите възходящи, низходящи, братя, сестри, съпруг или лица, с които се намира в особено близки отношения. Като лична физическа охрана може да се осигури не само на него, но и на негови близки - възходящи, низходящи, братя, сестри, съпруг или лица, с които свидетелят се намира в особено близки отношения, с тяхно съгласие или със съгласие на законните им представители.

По-широко субектно приложното поле има Закона за защита на лица застрашени във връзка с наказателното производство¹¹. За да ползва пострадалият или лица пряко свързани с него¹² той освен да бъде свидетел, може да има процесуалното качество частен обвинител или граждански ищец. Законът обаче е релевантен единствено, когато се касае до наказателни производства по тежки умишлени престъпления от общ характер и по всички престъпления, извършени по поръчение или в изпълнение на решение на организирана престъпна група – чл. 4. Мерките, предвидени в него, са далеч по-разнообразни, включително пълна промяна на самоличността – чл. 6, ал. 1, т. 5.

Пострадалият следва да бъде **информиран за хода на наказателното производство**. Това негово право е предпостава за **участието му в производството съгласно установеното в НПК и правото му да обжалва актове, които водят до прекратяване или спиране на наказателното производство**. Следователно правата на пострадалия не следва да се разглеждат изолирано едно от друго. Напротив, те са органически свързани и взаимно се обуславят.

---

¹¹ ДВ, бр. 103 от 23.11.2004 г. с изм. и доп.

¹² Възходящи, низходящи, братя, сестри, съпруг или лица, с които се намират в особено близки отношения (чл.3, т. 3 от Закона).

Немислимо е например да се обжалва постановлението за прекратяване на наказателното производство, ако преди това пострадалият не е бил информиран.

На първо място органът, който образува досъдебното производство следва незабавно да уведоми пострадалия за това, като предпоставка за упражняването на това право. Впоследствие пострадалият следва сам да пожелае да получава информация за действията по разследването и след неговото завършване.

Разпоредбата далеч не бива да се схваща буквално и като задължение за уведомяване за абсолютно всички действия, което неимоверно би утежило работата на разследващите органи, а отнасящо се до по-съществени действия – най-вече тези, водещи до преминаване от един стадий в друг.

Съгласно чл. 224 от НПК, когато разпоредбите на този кодекс не предвиждат присъствието на обвиняемия, на неговия защитник или на пострадалия и неговия повереник при извършването на съответни действия по разследването, органът на досъдебното производство може да им разреши да присъстват, ако това няма да затрудни разследването.

Изрично е посочено задължението на прокурора при отказ да образува досъдебно производство да уведоми пострадалия или неговите наследници. Те имат правото да обжалват постановлението пред горестоящата прокуратура, за да защитят правата си – чл. 213 от НПК. Тук очевидно не става въпрос за процесуално качество пострадад, тъй като наказателно производство не е образувано, а за материалноправно понятие¹³, притежаващо същите белези, като това по чл. 74, ал. 1, но без да е налице висящо наказателно производство.

Постановлението за прекратяване на досъдебното производство трябва да се сведе до знанието на пострадалия. Като преклудиращо производството, с цел гарантиране правата на страните, за него е предвиден двуинстанционен съдебен контрол – чл. 243 от НПК. Като още една гаранция второинстанционният съд разглежда делото в тричленен състав.

Спирането на наказателното производство от прокурора също се съобщава на пострадалия или неговите наследници. Постановлението подлежи на едноинстанционен съдебен контрол – чл. 244 от НПК.

---

¹³ С този термин борави ВКС в ТР №2 от 2002 г., прието при действието на отменения НПК и загубило актуалност в тази си част.

При изявено желание от негова страна пострадалият трябва да бъде призван за предявяването на разследването – чл. 227 от НПК, за да се запознае с всички материали по разследването, а при необходимост разследващият орган е длъжен да му ги разясни или прочете – чл. 228, ал. 2 от НПК.

Следва да се обмисли разпоредба, задължаваща прокурора да уведоми пострадалия при привличане на обвиняем, тъй като разобличаването на виновните е една от непосредствените задачи на процесуалния закон и събитие от особена значимост за пострадалия.

Важно място заема правото на обезпечаване на бъдещ граждански иск - чл. 73, ал. 2 от НПК. Компетентен да се произнесе по направеното искане е съответният първоинстанционен съд в закрито заседание, еднолично от съдия по реда на ГПК. Възможността да поиска обезпечение на бъдещ граждански иск, гарантира ефективността на правото на пострадалия да получи обезщетение, предотвратявайки евентуално недобросъвестно разпиляване на имуществото на обвиняемия¹⁴.

Правото на искания, бележки, възражения е естествено продължение на обсъдените по-горе права на пострадалия. Той често е единствен очевидец или лице с най-преки впечатления от престъпното деяние, така че неговите искания, бележки и възражение в досъдебното производство следва да бъдат внимателно обсъдени от органите на досъдебното производство. Това право е закрепено изрично в чл. 229 от НПК досежно предявяването на разследването, според който, след като проучат материалите, съответните лица могат да правят искания, бележки и възражения. По тях следва да се произнесе наблюдаващият прокурор.

Съществено гаранция за справедливо протичане на досъдебното производство е **правото на пострадалия на повереник**. То гарантира на пострадалия възможността да получи юридическа помощ от лице с нужната квалификация в областта на защитата на правата и законните интереси на гражданите. Така пострадалият би могъл да участва в производството чрез своя повереник или да бъде информиран отново чрез него за хода му. В доктрината¹⁵ се отбелязва, че за разлика от задължителната защита в закона липсват хипотези на задължително участие на повереник.

---

¹⁴ В Решение на Конституционния съд № 7 от 2004 г. по к.д. № 6 от 2004 г. това право е посочено като една от причините, невъзможността пострадалият да се конституира като граждански ищец още на досъдебната фаза, да не се приема за нарушение на основния закон.

¹⁵ Манев, Н. Наказателно-процесуално право. Учебно ръководство, Четвърто преработено издание, С., 2008 г., с. 165.

Би могло да се очаква такава да бъде заложена по отношение на определени категории „уязвими“ лица – малолетни, невменяеми или с умствени или физически недостатъци - аргумент от чл. 51 от НПК, отнасящ се до предявяване на граждански иск от прокурора в полза на дадена група пострадали.

С чл. 10 от Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления е дадена възможност на пострадалите от престъпления да получат безплатна правна помощ при условията и по реда на Закона за правната помощ.

Анализирайки степента на защита правата на пострадалия като инцидия за правовата държава и справедливия наказателен процес, следва да се обърне внимание и на механизмите, заложен в специалния **Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления** и останали извън уредбата на НПК.

За своя цел нормативният акт си поставя да бъде призната и гарантирана защитата на правата и законните интереси на пострадали от престъпления – чл. 2, като разбирането на законодателя е, че подпомагането и финансовата компенсация са проява на хуманно отношение на държавата към пострадалите от престъпления – чл. 5. Именно тази държавна политика е получила своята институционализация чрез създадения със закона Национален съвет за подпомагане и компенсация на пострадалите от престъпления. В него са представени различни органи на съдебната, изпълнителната власт; адвокатурата; неправителственият сектор – всички с отношение към наказателната политика на държавата (чл. 20). Законът, в своя § 1 от Допълнителните разпоредби, дава и легална дефиниция на понятието *„организация за подкрепа на пострадали“*.

Към правата на пострадалия по НПК специалният закон надгражда с още такива или с допълнителни механизми за осъществяване на тези по НПК (напр. за правото да бъде уведомен за правата си в наказателното производство). По този начин се постига една много завършена защита на неговите права и законни интереси, адекватна на изискванията на правото на Европейския съюз¹⁶ и международните стандарти¹⁷.

---

¹⁶ Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на съвета от 25 октомври 2012 година за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления и за замяна на Рамково решение 2001/220/ПВР на Съвета.

¹⁷ Декларацията на ООН относно основните принципи на правосъдието, отнасящи се за жертвите на престъпленията и жертвите на злоупотреби с власт от 1985г. Цит. по Доклад на правната комисия на 40. Народно събрание № 653-03-85/17.10.06 г., <http://www.parliament.bg/bg/parliamentarycommittees/members/156/reports/ID/449> (29.10.2014 г.).

Законът допълва каталога от права на пострадалия с възможността за **безплатната психологическа консултация и помощ от специалисти - психолози** от организациите за подкрепа на пострадали – чл. 9.

Организациите за подкрепа на пострадали и всички други юридически лица, които при изпълнение на своята дейност контактуват с пострадали от престъпления, са длъжни да им оказват **практическа помощ**. Тя се изразява в разполагането на видно място на съответни информационни табла и други материали за правата на пострадалите от престъпления по този закон, в създаването на спокойна и благоприятна среда при осъществяването на контакта с тях – чл. 11.

Макар и извън правата на пострадалия на досъдебната фаза от процеса, за пълнота на изложението следва да се отбележи, че със законопроекта се установява правният институт на **компенсацията**. Последният не е идентичен с отдавна съществуващия в българското законодателство институт на обезщетяване на пострадалите на деликтно основание. Политиката за компенсация, реализирана от държавата или от неправителствени организации е развита от 60-те години на XX век и се основава на идеята за общественя договор. Държавата определя за кои престъпления се установява компенсация и лимитира нейния размер. Компенсацията представлява финансова форма на подпомагане на пострадалите от престъпления¹⁸. Тя е уредена в чл. 12 – 16. Съгласно действащия закон компенсация е установена за престъпленията тероризъм; умишлено убийство; умишлена тежка телесна повреда; блудство и изнасилване, от които са настъпили тежки увреждания на здравето; трафик на хора; престъпления, извършени по поръчение или в изпълнение на решение на организирана престъпна група, както и други тежки умишлени престъпления, от които като съставомерни последици са настъпили смърт или тежка телесна повреда – чл.3, ал. 3. Като размерът ѝ е лимитиран между 250 и 5000 лв. А когато, в случай на смърт на пострадалия, финансовата компенсация се предоставя на деца, родители, съпруг или лицето, с което се е намирал във фактическо съжителство, общият ѝ размер не може да надвишава 10 000 лв.

---

¹⁸ Така – Доклад на Правната комисия на 40. Народно събрание № 653-03-85/17.10.06 г., <http://www.parliament.bg/bg/parliamentarycommittees/members/156/reports/ID/449> (29.10.2014 г.).

Съгласно чл. 14 финансовата компенсация обхваща, заедно или поотделно, *имууществените вреди*, които са пряка последица от престъплението и се изразяват в: разходи за лечение, с изключение на разходите, които се поемат от бюджета на Националната здравноосигурителна каса; пропуснати доходи; разходи по плащане на съдебни и деловодни разноси; пропуснати средства за издръжка; разходи по погребение; както и други имуществени вреди.

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В обобщение може да се направи изводът, че действащото българско законодателство е адекватно на европейските и международни стандарти. То осигурява една достатъчна по обем закрила на правата на пострадалия в досъдебното производство. Задължението на разследващите органи и прокурора да информират пострадалия за тях и да следят за тяхното съблюдаване е сериозна гаранция за справедливо наказателно правораздаване. Не по-маловажна е ролята на повереника на пострадалия, който с професионалната си квалификация следва да му съдейства за използването на всички правни механизми за защита на правата и законните му интереси.